

DLA doktori értekezés tézisei

Kelemen Gábor Imre
(Kelemen Áron OSB)

REPERTOÁR A REPERTOÁRBAN
– EGY ARCHAİKUS ÉNEKSTÍLUS NYOMAI
AZ ÓRÓMAI GRADUÁLÉKBAN

Témavezető: dr. Kovács Andrea

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
28-as számú művészet- és művelődés-történeti besorolású
doktori iskola

Budapest
2021.

I.

Az órómai énekek tudományos feldolgozása csak a 19-20. század fordulóján kezdődött el, az első, és azóta is egyetlen, a témát igazán átfogó munka Bruno Stäblein 1970-ben, a *Monumenta Monodica* sorozat II. köteteként megjelent *Die Gesänge der altrömischen Graduale* című kötete, amely a részletes történeti elemzésen túl a tételeket típusonként csoportokba rendezve, átírásban is közreadja.

A többi, különösen is figyelemre méltó és átfogó munkának nem az órómai, sokkal inkább a gregorián ének volt a témája, és ezek eredetének feltárása közben érintették csupán az órómai éneket. James McKinnon a *The Advent Project* című munkája, amely a teljes miserepertóriumot, valamint Rebecca Maloy *Inside the Offertory* című tanulmánya, amely csak az offertórium műfaját vizsgálja, az órómai énekekkel kapcsolatban mindannyiszor *Joseph Dyer* kutatási eredményeire hivatkozik, és gyakorlatilag helyben is hagyja azokat.

Bruno Stäblein munkájának esetlegességét az adja, hogy 'egy-forrás' kutatóként a fennmaradt órómai források közül csak a *Lateráni Graduálét* elemzi, és nem veszi figyelembe azokat a tételeket és szerkezeti, szerkesztési sajátosságokat, amelyeket pedig csupán a *Szent Cecília Graduale* vagy a *Szent Péter Bazilika Graduáléja* őrzött meg.

Maloy munkájának legfőbb hiányossága, hogy nem tekint az offertórium műfaján túlra, és – jóllehet – elemzésében az órómai énekeken túl az ambrozián források felé is kitekint, azokat az énektechnikai sajátosságokat, amelyeket *Dyer* kutatásaira alapozva közöl, a többi mise-műfajban nem ellenőrzi.

Joseph *Dyer* *The Schola Cantorum and Its Roman Milieu in the Early Middle Ages* című, 1998-ban megjelent írása adja a legteljesebb képet dolgozatunk tárgyáról, a fényesheti vesperások allelúja-dallamait is feldolgozva offertórium-elemzéséhez. *Dyer* e munkájában is elsősorban az offertórium műfajára összpontosítja megfigyeléseit, és nem terjeszti ki azokat a többi mise-műfajra

II.

Eltekintve néhány töredéktől, az órómai miseénekeket három teljes Graduále-forrásból ismerhetjük meg, melyek közül kettő a *Vatikáni Apostoli Könyvtár*ban található. *Vat.lat. 5319* jelzettel a lateráni Szent János-bazilika 11-12. századi Graduáléja a teljes egyházi évet átfogó propriumán túl gazdag Kyriálét, és a fényeshét köznapjaira *Officium gloriosum*-ot is közöl. Az *Arch.Cap.S.Pietro F. 22* jelzetű Szent Péter Graduále a teljes *proprium de tempore* mellett egy kései Mária-misével is gazdagítja az órómai repertoárt, ugyanakkor ebben a forrásban Kyriálét nem találunk. A *Szent Péter Graduále* kései, 13. századi eredetére utal, hogy a pünkösd utáni vasárnapokat frank

rendszerben közli. A vélhetően legrégebbi órómai Graduále a 11. századra, a kéziratban szereplő adatok alapján 1071-re datálható, és a Trasteverei Szent Cecília-bazilikában volt használatban. Jelenleg a svájci Martin Bodmer Alapítvány gyűjteményében található, *Cod. Bodmer 74* jelzettel. A *Szent Cecília Graduále* mind az egyházi év énekrendjét, mind a szentek ünnepeit advent első vasárnapjától pünkösd nyolcadáig közli a mise-liturgiába épített szekvenciákkal, és kötet végén gazdagon tropizált Kyriáléval. Tiszta kottaképpel, pontos nyelvhasználatával kiemelkedik a fellelhető források közül.

III.

A dolgozatban alkalmazott kutatási módszer alapja az a *solesmes*-i bencések által a 19. században kidolgozott munkamódszer, melynek során az egyes források szövegei és lejegyzett dallamai egy nagy méretű fólión, lehetőség szerint sortörések nélkül, egyvégtében, függőleges irányban egymásnak pontos megfelelésben kerülnek lejegyzésre, így a dallamok és szövegek összevetése minden tétel esetében pontosan elvégezhető, az esetleges eltérések pedig ezzel könnyen kimutathatók.

A *solesmes*-i bencések kutatásra szánt fólióinak gyengesége, hogy egyfelől túlságosan nagy számú forrást fektettek a felületre, másfelől az átírásban megőrizték a források pontos kottaképét. A források nagy száma és az egymástól gyakran erőteljesen eltérő

notációk olyannyira megnehezítették a források összevetését, hogy a 20. század végére a nagy gonddal előkészített kutatómunkájuk gyakorlatilag elakadt.

A 2016-ban újrakezdett, és a jelen kutatáshoz felhasznált fóliók egységes kottaképpel és kulcshasználattal, és mindössze négy forrás felhasználásával készültek. A *solesmes*-i kiadások dallamain túl reprezentatív *diaton* forrásként a Cluny Apátság 13. századi Graduáléja, reprezentatív *pentaton* forrásként pedig az *Ms. 807*-es jelzetű *Klosterneuburgi Graduále* dallamai kerültek a kutatási felületekre az órómai *Szent Cecília Graruále* kottaképével együtt. Mivel ez utóbbi forrás a misetételeket csak pünkösdi nyolcadáig tartalmazza, a nyolcadot követő misék a *Lateráni Graduáléból* kerültek átírásra. Ahol számottevő dallam- vagy szövegbeli eltérések voltak az egyes órómai források között, ott ezek csak a szükséges méretű mankósorokban kerültek feljegyzésre.

A dallamváltozatok összevetése a gregorián forrásokkal kezdődött, elsősorban azokra a dallami eltérésekre összpontosítva, amelyek nem az egyes források *diaton*- vagy *pentaton* dialektusváltozataiból következtek. Az itt megfigyelt különbségek, melyek a *guido-i szolmizáció* szerint az egyes lejegyzések egymástól eltérő mutációiból voltak levezethetők, a természetük szerinti színkóddal lettek megjelölve.

Az órómai dallamok elemzése a zoltározás természetes tagolását követő, valamint a négy-hat szótagos *mikrostruktúrákból* építkező tételek elkülönítésével vette kezdetét. A mikrostruktúrák gyakran ismétlődő *motívumai* következetes színkód-jelölést kaptak, amely átláthatóvá tette a motívumok esetenként következetes, esetenként pedig szabadon összeállított sorrendjét. Az ilyen módon láthatóvá tett motívumsorok alapján már könnyen leírhatóvá vált a mikrostruktúrák, majd a mikrostruktúrákból összeálló *facultasok* rendje és rendszere.

Az elemző munka az órómai és a gregorián dallamok és tételszövegek összevetésével, majd a tételek dallamtípusok szerinti csoportosításával fejeződött be, feltüntetve a tételek szövegforrások és szövegkezelés szerinti besorolását, a különféle források között tapasztalható szövegbeli eltéréseket, végül a tétel liturgikus helyét.

IV.

Az órómai ének kutatásához a jelen dolgozat esetében is a gregorián dallamok kutatásán keresztül vezetett az út, amely végül inkább a fennmaradt órómai források egy figyelemre méltó tételcsoportjának leírásában és bemutatásában teljesedett ki. Abban minden kutató egyetért, hogy az órómai dallamkincs vizsgálata elképzelhetetlen a párhuzamos gregorián dallamok nélkül, ugyanakkor az egymásra gyakorolt hatásuk, és főként az időbeli sorrendiségük kérdésében

egymástól gyökeresen eltérő állásfoglalásokat találunk, amelyek kérdése a végletekig egyszerűsített formájában így hangzik: Melyik énekeshagyomány volt előbb?

A kérdés ebben a formájában nem megválaszolható, hiszen mind a gregorián, mind az órómai énekanyag tételeiben megannyi stílusréteg bontakozik ki amelynek szempontjai közül bármelyiket emelnénk ki, a többi kérdéssel mindjárt ellentmondásba kerülnénk.

Jelen munkánk legfontosabb eredménye a *facultas alapú énektechnika* leírása és rendszerbe foglalása, amely rendszerben bemutatásra kerül a vele önállóan megszólaltatható tételeken túl az az énekrepertoár is, amely csak részben alkalmazza a facultások motívumkészleteit és az azokból felépülő mikrostruktúrákat. Mind a tisztán facultas alapú, mind pedig ez utóbbi csoport az egyházi évben betöltött helyük és szövegeik vizsgálatával kiegészítve került bemutatásra, szempontokat adva ezzel a tételek vagy tételecsoportok liturgiátörténeti helyének meghatározásához. Dolgozatunkban a facultas-énektechnika, mint az órómai graduálék énekanyagának alaprétege, és mint az órómai énekesek alapvető készsége tárul föl, amely a gregorián ének hatását mutató forrásainkban az egyházi év rejtettebb területein, a böjti köznapok, a pünkösdi utáni vasárnapok énekeiben, vagy egy-egy közbenső offertórium-verzusban maradt ránk a Vulgata elterjedését megelőző évszázadokból.

V.

CD kiadások gregorián tételekkel:

– SUSCEPIMUS – gregorian and italian baroque – Collegium Musicum Jaurinense, Győr, 2010.

– NOS AUTEM – tradition in move – Collegium Musicum Jaurinense, Győr, 2012.

– VIRI – gregorian from Istanbul – Collegium Musicum Jaurinense, Győr, 2013.

– EXSILIUM – The Becket Story – Collegium Musicum Jaurinense, Győr, 2014.

– EL CAMINO – James on the road – Collegium Musicum Jaurinense, Győr, 2017.

Órómai Graduále-kiadás:

– GRADUALE de tempore & de sanctis majore hebdomada excepta cum cantibus URBIS Romæ antiquæ luce codicum antiquorum curatum & magna cum diligentia extractum – Szent Mór Bencés Perjelség, Győr, 2021.

Előadások, koncertek:

– Bevezetés az órómai énekek világába – Bakonybéli Bencés Apátság – 2021. szeptember 17.

– Az órómai ének és a Guido-szolmizáció – Bakonybéli Bencés Apátság – 2021. november 27.